

İhsan Çapcıoğlu
A. U. İlahiyat Fakóltesi
Beşevler — Ankara

KÜRESELLEŞME, ULUS-DEVLET VE DİN

Editörler

Şahin GÜRSOY - İhsan ÇAPCIOĞLU

ANKARA 2007

ÇAĞDAŞ KÜRESEL TOPLUMDA DİNİN VE DİNLERİN TOPLUMSAL FORMLARI

Peter BEYER

Çevirenler

Şahin GÜRSOY – İhsan ÇAPCIOĞLU

Dinin ve Dinlerin Anlaşılması ve Tanımlanması

Birçok kişiye göre din, akılda açık ve somut bir resim canlandırılan oldukça açık seçik bir kavramdır. Günlük ibadetlerinde bir grup Müslüman, ilahi söyleyen bir Hıristiyan rahip, meditasyon yapan bir Budist rahip ya da rahibe, adak mumu yakan bir kişi ve sayısız başka olasılık. Sosyal hayatın sanat, spor ya da kültür gibi akla daha az gelen bölümlerinde olduğu gibi ilk bakışta çok açıkmiş gibi görülen şey daha çok yansımadır. Eğer Shakespeare oyunları ve mağara resimleri sanat sayılıyorsa; yemek masasının üstündeki çiçekleri düzenlemek, bir televizyon reklâmı ya da bir politikacının oy toplamak için çıktığı bir programdaki performansı ne sayılmalıdır? Eğer buz

* Peter Beyer, "Social Forms of Religion and Religions in Contemporary Global Society", *Handbook of the Sociology of Religion*, (ed.), Michele Dillon, Cambridge: Cambridge University Press, 2003: 45-61.

dansı bir olimpiik sporsa; neden salon dansı değildir. Dim-sum Çin kültürünün bir parçasıysa Amerikan kültürünün bir ifadesi olabilmesi için Houston ya da San Francisco'da kaç tane kung fu salonu açılmalıdır. Benzer şekilde birçok kişi bir Yahudi sinagogunda ya da Şinto tapınağında olanları din olarak sınıflandırırken batıda birçok kimsenin Siyantoloji tarikatında olanlar hakkında ciddi endişeleri vardır. Ve Çin'de hükümet görevlilerinin de Falun Gong hakkında endişeleri vardır. Mesih İsa'nın Son Gün Azizleri Kilisesi ve brahma kumaris açıkça dini gruplardır. Peki bunlar Hıristiyanlığa mı yoksa Hinduizme mi aittir?

Bu soruların ne kadar önemli olduğu zamana, mekana ve şartlara göre değişir. Eğer Mormonlar'ın Hıristiyan statüsü ya da kung fu kuruluşlarının kültürel konumu Amerika için hali hazırda önemli bir konu değilse de, Bahailerin İran'daki konumu ya da Kanada'daki sports illustrated ile ilgili kültürel şüpheler son yıllarda ya ateşli şekilde tartışılmışlardır ya da gayet nedensel olaylardır. Bu konuda anlaşmazlıklar ve belirsizlikler genelde büyük pratik öneme sahiptir. Dahası bu kavramlara bağlı olarak gelişen anlaşmazlık konuları temelde üç tiptir. Bunlardan ikisi sınırlarla ilgilidir ve biri de bu kavramları içinde buldukları sosyal bağlamda değerlendirmektir. Böylece neyin din ya da kültür gibi bir kategoriye dahil olduğu konusunda anlaşmazlıklarımız vardır, bir dinin nerede bittiği ve diğerinin nerede başladığı konusu gibi bir kategorinin mensupları arasındaki sınırlar konusunda tartışırız. Fakat aynı zamanda bu kategorilerin statüleri konusunda da yarışırız. Bunu yaparken örneğin neyin din, kültür, spor, sanat ya da birçok sosyal formdan hangisine dahil edileceğini tartışırız.

Bir açıdan bu tür problemler insanlık tarihi kadar eskidir. Sınırlar sosyal yapıların ve insan bilgisinin ürünleridir. Ayrımlar yaparız ve bu yolla düzenli dünyalar yaratırız. Fakat sosyal düzen bu sosyal yapılar olmadan olamazsa da bu yapılar her zaman bir yönüyle sorun oluşturur (Berger ve Luckman, 1966; Douglas, 1966). Bununla birlikte günümüz toplumlarında bu genel özelliklerin işleyişi eski toplumlarla kıyaslandığında kendine özgüdür. Bu bölümün amacı din kavramını günümüz koşulları içinde değerlendirmektir.

Dini tanımlama konusundaki sosyolojik tartışmaların her zaman ulaştıkları ortak sonuç, onun üzerinde çok az anlaşma sağlanabilmiş bir kavram olduğudur. Bu tartışmalar genelde özsel ve fonksiyonel tanımlar ya da sınırlayıcı veya geniş tanımları ayırt edebilme çerçevesinde yoğunlaşır (O'Toole, 1984; Hervieu-Léger, 2000). Din nedir? sorusuna yönelik tanımlar sınırlayıcı, dinin işlevi nedir sorusuna yönelik fonksiyonel tanımlar ise içerikleri açısından daha geniştirler. Özsel tanımlar hakkındaki en tipik eleştiri sahte dini dışlamayı amaçlayan teolojik temayül hakkında çok az şey içermeleridir. Bunun aksine fonksiyonel/geniş tanımların ise terimi anlamsızlaştıracak kadar ileri giderek dinin işlevinin bir devlet, sanat, spor, tıp ya da bilim tarafından da (daha iyi) yerine getirilebileceğine işaret ettikleri görülür. Dolayısıyla bu tanımlar arasındaki farklar ve her ikisine yönelik eleştiriler yukarıda bahsettiğimiz üç eksenin tartışmaların merkezini oluşturduğunu gösterir. Sosyologlar din ve din olmayan ve dini olan ve dini olmayan arasındaki farkı ortaya koyma konusunda bir uzlaşma sağlayamamışlardır. Dinin ne kadar önemli ve değerli olduğu ve gerekli olup olmadığı

konusunda uzlaşma sağlayamazlar. Ve özsel ya da işlevsel tanımlardan hangisinin uygun olduğuna bakmaksızın birçok dinin varlığını öne sürerler.

Dolayısıyla sosyolojik ya da sosyoloji dışı alanlarda din terimi biraz kavranması zor bir terim olarak kalmaktadır. Benzer anlaşmazlık dinin konuları arasında da bulunur. Bu paralelliğin nedenlerinden birisi bunların her ikisinin de aynı tarihsel ve sosyal bağlamda olmalarıdır. Bu gerçeklik bizi şu hipoteze ulaştırır: din konusundaki tanımsal ya da kavramsal zorluklar din kavramının çok anlamlı olmasını cesaretlendiren hatta gerekli kılan bir sosyal bağlama işaret eder. Bir başka deyişle problem dinin belirsiz ve değişken yapısında değil, bu belirsizliği mantıklı göstermeye çalışan sosyal bağlamdadır. Bu bölümün konusu dinin sosyolojik bağlamdaki bu değişken yapısıdır. Bunu izleyen bölümler bu kapsamlı sorunun çeşitli yönlerini açıklarlar. Bunu birbiriyle ilişkili iki ana başlık içinde açıklamaya çalışırlar: günümüz küresel toplumunun sosyal bağlamı ve din ve dinlerin bu bağlamda yüklendikleri sosyal formlardır. Temel tez toplumun son birkaç yüzyıldır yoğunlaşan küreselleşmesinin dinlerin bazı sosyal formlarını kayıran bir durum ortaya çıkardığıdır, kavramsal belirsizliklerden bahsedilmiştir.

Küresel Toplumda Farklılaşmış Din

Dinlerin günümüz küresel dünyasında aldığı sosyal formların bu bağlama özgü olduğunu kabul ettikten sonra bu formların tarihsel açıdan evrensel olduğunu savunmak ise daha çok kafa karıştırıcıdır. Aslında bu bakış açısı özellikle akademisyen ve din bilimci araştırmacılar arasında oldukça yaygındır.

Aksi yönde protestolara rağmen akademisyenler Hinduizm ve Taoizm gibi dünya dinlerinin uzun bir geçmişe sahip olduklarını ve en azından M.Ö. İlk yüzyıla kadar uzandıklarını savunurlar. Bu dinlere mensup din bilimciler de genellikle benzer gözlemler üzerinde ısrar ederler. Örneğin yeni Vedantik Hindu düşünürler Hinduizmi vedalara bağlı antik bir din olarak kabul ederler (Dalmia ve Von Stietencron, 1995) ya da Meiji restorasyonu sonrası Şinto düşünürleri Şinto'yu Budizm'den bağımsız ve en azından M.S. 8. yüzyıla kadar uzanan bir antik gelenek olarak sunarlar. Bu bakış açıları analitik ve teolojik bakımdan anlam ifade ederler, fakat dinlerin bu farklılaşmasının karşılıklı olarak hangi derecede ayırt edilebilir olduklarını gizlerler ve tarihsel olarak kendini tanımlayan olgular olarak nispeten daha yakın kökenlidirler ve hepimiz aynı güncel bağlamda izlemiyorsak pek az anlam ifade ederler.

Din kavramını inceleyen birçok günümüz araştırmacısı onun bugünkü anlamının batı kökenli olduğuna ve küresel kökenli olmadığına işaret etmektedir (W. Smith 1978, Fitzgerald 1997). Tarihsel açıdan bakarsak bu doğru bir gözlemdir. Ayrı ve farklı bir sosyal alan olarak din fikri Avrupa kökenli toplumlardan doğmuştur ve bu kavramın diğer dinlerden çok Hıristiyanlık, Yahudilik ve Müslümanlığa gönderme yaptığı ifade edilebilir. Diğer taraftan din kelimesinin Avrupalılar arasında ve bu kelimeyi kendi dillerine katmamış ve en azından kendi yerli dini geleneklerinin bir kısmına atfetmemiş toplumlar için her zaman bu anlama geldiğini savunmak yanlış olur. Aslında batılı olduğu kabul edilen bu kavram batıda da 17. yüzyıldan önce mevcut değildi ve oldukça sonraki dönemlere

kadar belirginleşmedi (W. Smith, 1978; Despland, 1979). Hindistan'da dharma, Endonezya'da agama, Çin'de zongjiao ve Japonya'da shukyo terimleri batıdaki dine karşılık gelir ve İbrahimi dinler kadar Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Taoculuğu da ifade eder.

Dolayısıyla ortaya çıkan soru; farklı bir yapı, birçok din arasında diğerlerinden farklı doğal bir olgu olarak kendine özgülüğü ifade eden din kavramını nasıl ayırt ettiğimizdir. Cevap küresel toplumun son birkaç yüzyıldaki gelişimiyle yakından ilişkilidir. Dinin farklı ve çoğul bir kavram olarak 17. yüzyıl Avrupa'sında gelişiminin önemli bir yönü vardır. Daha 16. yüzyılda Protestan reformu döneminde yaşanan uzun ve şiddetli çatışmalar birçok elit Avrupalının zihninde dini farklılıkların kökten ve kabul edilemez nitelikte olduğu izlenimi uyandırmıştı. 18. yüzyılın başından itibaren kristalleşen bir ikili kavramla karşılaşırız. Birincisi insanlar sadece dindar olmazlar onların aynı zamanda hem farklı bir şey olarak hem de birden fazla olasılık içinde bir dini vardır. İkincisi çoğul yapı içinde farklı dinler vardır. Başlangıçta tanınan dinler Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Yahudilik ve diğerleri paganizm veya putperestlik adı altında geniş bir grup oluşturuyordu. Fakat sömürgeci yayılma bağlamında Avrupalı gözlemciler 19. yüzyıldan itibaren Budizm, Hinduizm, Caynizm, Konfüçyüs dini ve Taoculuk adını verdikleri büyük dini gelenekleri keşfettiler.

Bu dinlerin keşfedilmesinde Avrupa'nın dini çatışmaları ve sömürgeci yayılması rol oynamışsa da başka faktörler de bunun kadar önemlidir. Bunlardan en önemlileri din kavramının millet kavramıyla yakın ilişkisi, Avrupalı olamayan seçkinlerin bu

dinlerden bazılarının yapılandırılmasında Avrupalılarla işbirliği ve din karşısında gittikçe bağımsızlaşan güçlü kurumsal alanların oluşmasıdır.

Avrupa'da uzun süren dini çatışmalara 17. yüzyılda getirilen çözüm dini ve siyasi kimlikleri düzenleyen Westpalia antlaşmasıdır. Buna göre Protestan idarecilerin Protestan tabileri, Katolik idarecilerin de Katolik tabileri olacaktı. Fransız devriminden sonra ve özellikle 19. yüzyılda devletlerin meşruiyetlerini idarecilerin değil, milli kimliğin temel unsuru olarak belli bir dini öngören Westpalia formülünü daha ileri taşıyan kültürel birimlerin ve milletlerin bir ifadesi olarak kazandılar. Devlet, millet ve dinin bu kaynaşması hiçbir bakımdan kesinlikle tutarlı ve apaçık olmamakla birlikte, üçlü bir çoğulluğun kurumsallaşmasını sağladı. Birçok millete karşılık gelen birçok devlet vardır ve bu milletler farklı dinler taşırlar.

Avrupa etkisinin küresel yayılmasını daha ötelere taşıyan Avrupalı gözlemciler bu formülü herkese uygulamadılar. Aslında onların, özellikle Hıristiyan misyonerlerin, hakim davranış biçimi diğerlerine farklı dinlerin sahipleri olarak değil, Hıristiyanlaştırılması gereken paganlar olarak görmek oldu. Bazı durumlarda bu araştırmacılar Budizm, Taoizm ve Hinduizm gibi farklı ve yeni dinlerin varlığını keşfettiler. Bununla birlikte bu çabaları bu dinlerin bağımsız, popüler ve resmi olarak tanınmış dinler olarak ayrılaşmasına yönelik değildi. Bu aşamanın gerçekleşmesi ile birlikte yerli dinlerin seçkinleri kendi medeniyetlerinin karmaşık ve bir bakıma şekilsiz dini geleneklerini sınırları belirlenmiş ve anlaşılabilir, özellikle batılıların Hıristiyanlığa verdikleri dini kimliği dikkate alarak şeklen diğerleri ile denk

fakat farklı dinlere dönüştürme görevini üstlenmek zorunda kaldılar. Bu çok önemli adımın gerçekleşmesi ile Hinduizm, Sihizm, Caynizm, Budizm ve daha az ölçüde Taoculuk gibi dinlerin yapılandıklarını, tanındıklarını ve çeşitli derecelerde organize olduklarını görürüz. Yerli dinlerin mensuplarının bu yeniden yapılanma girişimine yeterince katılmadığı durumlarda, araştırmacıların ortaya koyduklarının kendi analizlerinin hatırı için yapılandırılmış uyumluluk etiketlerinden başka bir şey olmadığı görülür. Bu şimdiye kadar Konfüçyüsçülüğün ve dünyanın çeşitli yerlerindeki orijinal kültürlerin çoğunun kaderi olagelmıştır. Bu etiketlerin dışında dini olarak sınıflanabilecek birçok uygulama vardır, ancak bunların mensupları genellikle bunları din olarak kabul etmezler.

Dinlerin ayrışmasında üçüncü anahtar faktör, “din dışı” alanında yer alır. Sosyal olarak belirlenmiş tüm kategorilerde olduğu gibi dinin kimliği de bir dereceye kadar neyin din sayılacağı ve neyin sayılmayacağı arasındaki farka bağlıdır. Reform döneminde Avrupa toplumu bu bakımdan çift yönlü bir uyum gösterdi. Bir taraftan Roma Katolik Kilisesi'nin gözle görülür, güçlü ve kesin dindar yapısı din adına somut bir kurumsal model ortaya koyarken; diğer taraftan erken modern Avrupa sonraki yüzyıllarda gittikçe yayılacak olan dini vesayetten ve hatta daha sonraları dini meşruiyetten de bağımsız diğer kurumsal alanların aşamalı bir şekilde geliştiği dönemdi. Bunlar en başta kapitalist ekonomi, güçlü politik devlet yasaları, modern bilim ve daha sonra akademik eğitim, modern tıp, sanat, medya ve spordu. Bu din dışı sistemlerin gelişmesi dinin farklı ve ayrı bir alan olarak gelişmesi ve kabul edilmesi açısından

çok önemlidir. Din sadece bu din dışı sosyal alanlarla tezat oluşturmakla kalmadı, bu farklı sosyal alanlar, özellikle de din, kurumsal yeniden yapılanmalarında bir dereceye kadar birbirlerini örnek aldılar. Din ve dindarlığın günümüz toplumunda aldığı sosyal biçim bu örnek alma bağlamında gerçekleşti.

Bu gelişmeler büyük oranda bu farklılaşmış alanların desteklediği teknik yeterlilik ve güç zemininde gelişti. Böylece Avrupalılar 16. ve 17. yüzyıllarda etkilerini tüm dünyaya yaydılar. Gittikçe daha iyi silahlar ve daha iyi ulaşım ve iletişim araçlarına sahip oldular. Artan güçleri ile insan ve insan dışı kaynakları hareketlendirdiler. Ve bu sistemlerin mantığı onları daha yeni pazarlar, kaynaklar, güç, bilgi ve ruh arayışına yöneltti. Toplumun bu yüzyıllarda özellikle de son iki yüzyılda yoğunlaşan küreselleşmesinin yarısı Avrupa'nın bu emperyalist dürtüsüyle gerçekleşmiştir. Diğer yarısı ise Avrupalıların kendilerini ve kendi dünya görüşlerini empoze ettikleri kişilerin tepkileri ile oluşmuştur.

Dünyanın her yerinde yerel halklar, Avrupalıların bu artan gücüne nasıl tepki gösterecekleri sorusu ile karşı karşıya kaldılar. Çoğu zaman özellikle de işgalcilerin sömürgeleştirmede başarılı oldukları bölgelerde insanların seçenekleri oldukça kısıtlı idi. Bu bölgelerde kıyımdan kurtulan yerli halklar, genellikle kendi dini-kültürel geleneklerini bir dereceye kadar yaşatmaya çalıştılar, fakat geçen zaman içinde her ne kadar yerli inanç ve tarzlarla birleştirilse de hakim yapı Hıristiyanlığı kabul etmekte. Bazı durumlarda yerli geleneklerin farklı bir din olarak yeniden yapılandırıldığı da görüldü. Kuzey Amerika'da 19. yüzyılın başlarında Handsome Lake'in kurduğu Longhouse dini buna bir örnektir. Bununla birlikte, bunlar etkileri ve büyüklükleri

bakımından oldukça sınırlı kaldılar. Amerika'da özellikle köle ticareti bağlamında Afrikalıların getirdiği dini gelenekler önemli yer tutar. Özellikle 20. yüzyılın sonlarında bu zoraki sömürge halklarının çocukları hemen hepsi Afrika kökenli inançların yeniden keşfi ve yapılandırılmasının ürünü olan vudu, candombale, santeria, yoruba, umbanda ve rastafaryan gibi birçok yeni ve farklı dinlerin mensupları oldular. Bu dönem boyunca Amerika'daki bu yerli halklara yaklaşım yukarıda da belirtildiği gibi, bu dini geleneklerin din olarak yeniden yapılandırılmalarına karşı çıkmak ve bunların yerli kültürün ayırt edilemez boyutları olduğunu savunmaktır.

Dünyanın başka bölgelerinde, Güney Afrika'nın bazı bölgeleri hariç, Avrupa sömürgeciliği bir seçenek değildi. Bu bölgelerde tüm dünya dinlerinin temel konusu Avrupa'nın gücüne tepki olan bir (yeniden) yapılanma içinde olmalı. Meiji restorasyonu sonrası Japonya'da Şinto devleti, Güney Asya'da Hindu ve sih dinlerinin kristalleşmesi ve somutlaşması, İslam dininin kuzey Afrika'dan Endonezya'ya kadar gittikçe Ortodokslaşması, Doğu Asya'da birleşik bir Budizm hayali ya da bunun Sri Lanka'da millileşmesi örneklerindeki gibi çeşitli geleneklerin daha net olarak dinleştirilmesine yönelik hareketler bu bölgelerdeki insanların Avrupa'nın gücüne karşı Avrupa'nın enstrümanlarını din de bunlara dahil olmak üzere kendilerine uyarlayarak karşılık verme çabalarıdır. Ayrıca birçok durumda bu farklı dini kimliklerin benimsenmesi hareketi modern egemen devletler kurma amacının temeli olarak milli kimlik iddiasıyla bir arada görülür. Çin'de Konfüçyüsçülük örneğinde olduğu gibi yerli elitlerin yerel geleneklerin din olarak kabul edilmesine

açıkça karşı oldukları yerlerde bile, bu din Çin'in yeniden büyük olabilmelerini sağlayacak güçlü bir ulus ve devlet yaratma stratejisinin bir parçası olarak görülür. Buna karşın, bu ihtimal, bütün tarihsel gelişim içinde önemli belirsizliklere işaret eder. Bu belirsizlikler dinlerin sınırlarının belirlenmesi, birbirleriyle ilişkileri ve çok önemli olarak bu yeniden yapılandırılmış dinlerin diğer sekülerleşmiş alanlar ve bölgelere göre statüsü konularını içerir. Şimdi bu belirsizlikleri ele alacağız.

Dinler, Tartışmalı Sınırlar ve Dinlerin Dışında Kalan Dini Meseleler

Son birkaç yüzyıl dinlerde yukarıda ana hatlarını verdiğimiz değişikliklere sahne olmuşsa da bu süreç tartışmasız ve muhalefetsiz olmamıştır. Dinler arasında doğrudan çatışmalar bir tarafa bu tür anlaşmazlıklar bu bölümün başında tartışılan konuları izler: Dinler arasındaki farklarla ilgili tartışmalar, dinler ve sosyal hayatın diğer alanları arasındaki ilişkiler hakkındaki tartışmalar ve din ne anlama gelir? sorusu etrafındaki tartışmalar. Genelde bu konulardan birden fazlası gündemdedir. Burada bu çatışmaların kendilerini nasıl ifade ettiklerini tam anlamıyla araştırma dinin boyutlarını aşacağı için kısa bir gözden geçirme yeterli olacaktır.

Dinler arasındaki farklar konusundaki tartışmalara en iyi örnek, Hinduizm ile Sih dini arasındakidir. Sih geleneklerinin kökeni bölgeyi Müslümanların yönettiği 16. yüzyıla uzanır. Bu bağlamda ilk önce sihlerle Müslümanlar arasındaki farklara odaklanılmıştı. Daha sonra 19. yüzyılda İngiliz yönetimi altında sihler, artan bir kararlılıkla Hindu olmadıkları konusunda is-

rar ettiler. Bu olayların gerçekleştiği tarihsel koşullar oldukça karmaşıktı fakat bu koşullar İngiliz sömürge politikasının farklı dini cemaatlerin kendilerini ifade etmelerini cesaretlendirmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda Hindu elitlerin eşzamanlı olarak Hinduizmi Sihleri de kapsayacak şekilde birleşmiş ve farklı bir din olarak yüceltme ve yeniden yapılandırma çabaları yer alır. Bahsettiğimiz Müslüman hareketler de İslami kimliği dayatmaya çalıştılar. Ve sihleri kendi dinlerine döndürmeye çalışan Müslüman, Hıristiyan ve Hindu çabaları karşısında singh sabha ve akali gibi hareketler, açıkça ayrı bir Sih dininin kurumsal sembolik ve ritüel temellerini ortaya koymaya çalıştılar (Jones, 1976; Kapur, 1986; McLeod, 1989). Bu tür süreçler için tipik bir özellik olarak Sih dininin farklı bir din olarak yeniden yapılandırılması yeni bir şeyin keşfi değildi, fakat uzun süredir mevcut olan unsurların seçilerek yeni başlıklar altında birleştirilmesiydi. Diğer dinlerden farklılaşma Sih dininin daha önce olmadığı ölçüde Ortodokslaşmasını da gerektirdi. Bugün sonuç olarak bütün Sihler tarafından özellikle khalsanın Sih kimliğini, Sih Ortodoksluğunu temsil ettiği kabul edilir. Ve son olarak Hindu milliyetçisi rashtriya swayamsevak sangh ve vishva hindu parishad hareketlerinin Sihizmin bir Hinduizm yorumu olduğu şeklindeki iddialarına Sihler tarafından şiddetle muhalefet edilmektedir. Dinler arasındaki sınırların belirlenmesi konusunda diğer problemler arasında daha önce bahsedilen İran'da Bahailerle İslam arasında, Hinduizm ve onun brahama kumari ya da evrensel hare krişna hareketi gibi yorumları arasındaki sınırlar ve Yehova şahitleri ya da Birleşik Kilise'nin Hıristiyanlık karşısındaki statülerinin belirlenmesi sorunlarıdır.

Bu örneklerin hepsinde anlaşmazlık, Ortodoksluk sorunlarıdır ve İran istisna olmak kaydıyla tartışma din ve dinsizlik konuları değil, dinlerin birbirleriyle ilişkileri konusundadır.

Şüphesiz günümüz toplumunda dinle ilgili olarak üzerinde en fazla tartışılan konular din ve dindışı arasındaki sınırlardır. Bu konudaki tartışmalar genellikle iki yönde ilerler: Dini kendi alanıyla sınırlamak, bir başka deyişle dinin özelleşmesi ve dindışı olduğu öne sürülen alanların sekülerleştirilmesi ve hangi sosyal formların din sayılacağı hakkındadır. Bunun en açık örneği birincisinde dini hareketler ya da yönelişler dini kabullerin hayatın tüm alanlarına uygunluğunu savunmakla kalmaz aynı zamanda hayatın bu alanlarının dini normlar ve dini otoriteler tarafından idare edilmesi gerektiğini savunurlar. Bu bakış açısına göre din sadece bireyler ve grupların özel ilişkileri değildir, aynı zamanda o toplumsal ve uyulması zorunlu bir kavram olmalıdır. Bu durumun en tartışmalı örneklerini Cezayir, Nijerya, İran, Afganistan, Endonezya ve ABD'de Hıristiyan sağcılar, Hindistan'da bazı ayrılıkçı Sihler ve İsrail'de ultra Ortodoks Yahudiler ve dindar Siyonistlerin bazı eğilimleri oluşturur (Beyer 1994, Kapur 1986). Bu tür hareketlerin din ve diğer alanlar arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılmasını savunması ölçüleri son derece çeşitlidir. Fakat çarpıcı derecede tartışmalı bir konu bunların hemen her zaman modern devletleri ve devletlerin alt birimlerini belirleme, derinden etkileme ve çoğu zaman ele geçirme istekleridir.

Burada yeniden neyin din sayılacağı konusuna dönersek, devletler ve yasal sistemleri sık sık bu parametrelerin belirlenmesi konusunda devreye girerler. Çoğu devletin anayasası, dine

belirli bir özerklik ve büyük oranda yasallık sağlama yoluyla din özgürlüğünü garanti altına alır. Din kabul edilmek belli haklar sağlar ve bu yüzden hangi kategorilerin dinden sayılabileceği konusu önem kazanır. Birkaç örnekle bahsetmek gerekirse, Kanada'da Wikkon'lar kendi inançlarının çocuk velayeti ve diğer yasal konularda resmi din olarak tanınmasını isterler. Çin'de hükümet "Falun Gong"u din olarak korumayı reddedererek onu bir kült ilan etmiştir. Endonezya'da çeşitli yerli toplulukların dini öğretileri, ülkenin yasal olarak tanınmış beş büyük dininden birisine katılmayı kabul etmedikleri sürece din olarak kabul edilmez (Schiller, 1997). Aksi takdirde bunlar daha az ayrıcalıklara sahip bir kültür (agat) sayılırlar. Güney Afrika'da yerli dinlerin, dünya dinleri kabul edilen dinlerle eşit saygınlıkta yasal dinler kabul edilmesine yönelik güçlü hareketler vardır. Ters yönde bazı dini uzantıların bu kategoriye girmekten kaçınmaya çalışırlar. Şinto dini din kavramına yüklenen kısmen olumsuz değer nedeniyle bir din olarak ayırmsanmaya ve din özgürlüğü adı altındaki sınırlamalara karşı çıkar.

Küresel toplumda dinin olumlu ve olumsuz değerlendirmeleri yukarıda işaret ettiğimiz bazı özellikler ve bazı başka özelliklerden kaynaklanır. Pozitif anlamda din olarak kabul edilen bir hareket ya da inançlar ve uygulamalar sistemi, dünyanın her yerinde belli bir özerklik ve saygın bir tanınmışlık talep edebilir. Sovyet bloğunun açıkça ifade edilen ateist politikalar yüzünden yıkıldığı biliniyor. Bu çerçevede, tanınmış, kabul edilmiş bir dinin taraftarları inançlarının hayatın ekonomi, politika ve eğitim gibi diğer alanlarında bir ayrımcılık nedeni olmamasını talep edebilirler. Olumsuz anlamda ise çeşitli durumlarda

din, yabancı, özellikle batılı bir dayatma olarak algılanabilir. Bu durumda akıldışı, ideolojik ya da aldatıcı olarak kabul edilebilecek bir özelliğe bürünebilir. Bu durumda son derece kişisel kabul edilen bir alanda dış bir otoritenin kabul edilemez dayatması olarak görülebilir. Ya da sekülerlik ve kişiye özgülük kavramlarının işaret ettiği alanlarda bir kısıtlama aracı olabilir. Potansiyel din taşıyıcıları bu nedenlerden herhangi biri yüzünden böyle sınıflandırılmaya ya da bunlardan birine dahil edilmeye itiraz edebilirler. Örneğin birçok Müslüman İslam'ın bir din değil, bir yaşam tarzı olduğunu iddia eder. Birçok Çinli Konfüçyüsçülüğün ve birçok geleneksel dini pratiğin din ya da dindarlık kabul edilmesine karşı çıkarlar. Bunların daha çok ahlak, felsefe ve daha geniş bir bakış açısıyla Çin kültürünün çeşitli unsurları olduğunu kabul ederler. Maharishi Mahesiyoghi'nin transantantal meditasyonunu izleyenler inanç ve uygulamalarını bir dinden çok bilim olarak sergilemeye çalışırlar. Özellikle batı ülkelerinde New Age'den "insan potansiyeli" hareketlerine, "işyerinde ruhaniyetten" Wikkonlara kadar birçok hareket bir din olarak tanınmaktan çok "ruhaniyet/spiritüallite" terimini tercih ederler (Heelas 1996). Kuzey Amerika'daki birçok geleneksel yerel uygulama tarafından "ruhaniyet/spiritüallite" terimi daha çok "kültür"le birlikte kullanılır.

Din kategorisi etrafındaki bu çeşitli itiraz şekilleri bir yana; gayet açıktır ki dünyanın her tarafında din olarak kabul edilen birçok inanç ve uygulama böyle bir şemsiye altında toplanmaktan kaçınmayı reddetmiştir. Bunun nedeni hiçbir hareketin böyle bir dahiliyeti etkileyebilecek kadar yükselememiş olmasından başka bir şey değildir. Başka bir deyişle potansiyel olarak din

kabul edilebilecek her şey bir dine dahil edilemez ya da bu sınıflamayı açıkça inkar edemez. Bu başlık altında Çin’de birçok yerel tapınaktan çeşitli yerli tanrılara, dünyanın birçok kültürel bölgesindeki çeşitli şaman inanışlarından Afrika’daki büyü geleneklerine kadar birçok şey “popüler” ya da “halk” dini inançları analitik kategorisi altında toplanır... Burada ortaya çıkan soru dinin bu koşullar altında kendisine nasıl bir sosyal form kazandıracağıdır. Hangi formlar din ya da dindarlığa bir gözlemcinin sınıflandırmasının ötesinde somut bir ifade kazandırır? Bir dereceye kadar bir din için dışarıdan tanınma önemlidir. Fakat bu hepsi değildir. Din farklı bir sosyal varlık edindiğine göre buna yapılandırılmış bir sosyal biçim vermenin yolları olmalıdır. Bunu izleyen bölümün konusu doğrudan doğruya din ve dindarlığın sosyal formları sorunudur.

Küresel Toplumda Dinin ve Dinlerin Sosyal Formları

Sosyal form sorusu büyük oranda din-dindışı ve din-din arasındaki ilişkinin sınırları nasıl oluşturulur sorusuyla yan yanadır. Gözlem ve din olarak sınıflandırma bunun önemli bir parçasıdır, fakat başka çeşitli mekanizmalar kategoriyi somut ve görünür hale getirirler. Bu stratejiler uzamsal, zamansal ve sosyal olarak üç bölüme ayrılabilir. Belli mekanları din adına izole edebiliriz, belli zamanları dini zamanlar olarak sınırlayabiliriz ve dini belli insanlarla ilişkilendirebiliriz. Dolayısıyla insanlık tarihi boyunca kutsal mekânların, kutsal zamanların ve kutsal kişilerin az ya da çok açık bir tanımını buluruz. Bunlar hiç bir yönüyle mutlak şeyler değildir. Kutsal mekânlar geçici olabilir, kutsal zamanlar başlangıcı ve sonu itibariyle belirsiz olabilir

ve bireyler için kutsallık statüsü kazanılabilir veya kaybedilebilir. Ayrıca dini ve dindışı arasında bu tür bir tanımlamanın ima edeceği belirsizlik birçok sosyal bağlam içinde akışkan olabilir ki dinsel ile din dışı olanı herhangi bir tartışmalı yöntemle ayırt etmek o kadar önemli değildir. Yukarıda ana hatları verilen tarihsel nedenlerden dolayı günümüz sosyolojisinin gündemini oluşturan tam olarak bu ayrımdır. Ekonomi, devlet, bilim ya da eğitim gibi güçlü dindışı sosyal sistemlerin gelişimi dine farklı bir şey olarak daha gözle görünür bir fark kazandırır. Dini hem dindışı kabul edilene göre başka bir şey olarak hem de başka dinlere kıyasla farklı bir şey olarak yapılandırmanın iki yönlü zorluğu nerede, ne zaman ve kim için hangi dinin uygulanacağını açıklayan biçimler ve mekanizmalar gerektirir. Bu üç belirleme şeklinin hepsi önemlidir. Fakat kim için sorusu günümüz küresel toplumunda en önemli ve tartışmalı sorudur. Günümüz toplumunda dinin en yaygın sosyal formları dört başlıkta toplanabilir: a. Kurumsallaşmış din, b- devlet dini, c- sosyal hareket dini, d- cemaatçi/ bireysel din.

1. Kurumsallaşmış Din

Günümüzde küresel toplumun daha dikkat çekici bir özelliği, organizasyonların hayatın her alanında yaygınlaşmasıdır. Bunlar güçleri ve servetlerinden daha fazla düz bir şekilde dağılmış olmasalar da dünyanın her yerinde sosyal yaşamı etkilerler. Bunların en güçlüleri ekonomik ve politik olanlardır. Fakat ulusal ve uluslararası alanda iş dışı ve devlet dışı organizasyonlar gittikçe artan şekilde günlük yaşantımızda varlığını hissettirmektedir. Bunlar arasında gücü, büyüklüğü, içyapısı ve

kararlılığı değişen çok çeşitli yapılarda dini organizasyonlar bulunur. Organizasyonlar dinlere diğer herhangi bir formdan daha fazla somutluk kazandırır. Hıristiyan Roma Katolik Kilisesi çok sayıda alt organizasyonu ile şüphesiz bunların en büyüğü ve en yaygınıdır, fakat her kabul edilmiş ve kabul edilebilir din organizasyonlara sahiptir. Bunlar Budist manastırlarından, Hindu tapınak organizasyonlarına, Müslüman sufi kardeşliğinden (tarikât) Hıristiyan pentakostal kiliselerine, Müslüman, Hıristiyan ve Hindu hac organizasyonlarından uluslararası Taoculuk merkezlerine kadar uzanır. Büyüklükleri en yerelden dünya çapındakine kadar, New York Brooklyn de dükkan önü kilisesinden, İsrail’de uluslararası Ortodoks Yahudi agudata kadar değişir. Ayrıca organizasyonlar yeni bir dine biçim vermede ya da tanınmakta olan bir dini somutlaştırmada en önemli unsurlardır. Bahailik ya da Siyantoloji tarikâtı gibi nispeten yeni olan bazı dinler ya da Roma Katolik Kilisesi gibi eskiler organizasyonlarını teolojik merkezlerine yerleştirirler ve güçlü organizasyon stratejileriyle kendilerini başarıyla temsil ederler.

Günümüz küresel toplumunda organizasyonun büyük avantajı tamamen çevrelemesi gerekmeden sosyal sınırlar oluşturma imkanı sağlamasıdır. Organizasyonlar kişileri kendilerine mensup olanlar ve olmayanlar şeklinde; sosyal davranışları ise organizasyonun bir parçası olanlar ve olmayanlar şeklinde ayırır. Organizasyonlar bu farkı yürürlükte olan kuralları organizasyonun içinde veya dışında oluşu ve özellikle üye, müşteri, ofis sahibi ve benzeri sosyal roller yoluyla mensup olanlar ve olmayanlar temeline göre tanımlarlar. Organizasyonlar kendilerinin tabi oldukları durumlar, kimlerin idarelerine tabi olduk-

ları ve en tipik faaliyetlerinin nerede gerçekleşeceği konusunda oldukça açıktırlar. Ayrıca organizasyonlar her zaman faaliyetlerinin yönlendiği açık bir amacı dile getirirler. Böylece içgüdüsel olarak kısmi ve soyut olan fonksiyonlara, hedeflere, kategorilere somut ve temsili bir biçim verebilirler. Organizasyonlar, başka şartlar altında farklılıkların toplumun birçok üyesi tarafından kabul görmeyeceği karmaşık ve çoğulcu bir sosyal çevrede bu farklılıkları taşıyabilirler. Stratejileri ise belli amaçlar için belli zamanlarda ve belli mekânlarda toplumun bazı bireylerini hedef almakla toplumun tüm bireylerini hedeflemek arasında değişebilir. İçyapıları üniversiteler, şirketler ya da devlet kurumlarında olduğu gibi açık seçik de olabilir; belli amaçlara yönelik sosyal ağlar içinde daha gölgeli gayri resmi bir şekilde de olabilir. Modern anlamda din kategorisi, belirsiz, tartışmalı ve bu günkü yapısına nispeten yakın bir geçmişte bürünmüştür ve kurumsal sosyal yapının avantajlarından faydalanır. Aslında din de, tüm diğer işlevsel temel alanlar gibi, bunun dışında farklı bir sosyal alan olma umudu taşımazdı. Bu durum elbette devlet için de geçerlidir.

2. Siyasallaşmış Din

Yukarıda anlatıldığı gibi, günümüz toplumunda, dinlerin mensupları sınıflandırmalara karşı direnç gösterirler. Çünkü bu şekilde dindışı alanların sekülerleşmesini ve dinin kendi alanıyla sınırlı kalmasını kabul etmek zorunda kalırlar. Bu direnişin genelde büründüğü şekil, devlet ve onun yasama, yürütme ve askeri yapılarını dinin kurallarını ve uygulamalarını ortak şekilde empoze etmek için kullanmak anlamına gelen politize ol-

maktır. Bu yöneliş günümüz toplumunda dini yapıların ordunun ya da devletin görünen yüzü olması veya aynı anlamda devletin dinin bir ifadesi olması şeklinde farklı bir sosyal biçime bürünebilir. Devletin sınırları içindeki insanları ortak yasalar etrafında bir araya getirme kapasitesi veya belli bir dini insanların günlük yaşamının kaçınılmaz bir bölümü haline getirmesi, bu dinlere bir devlete bağlı olmayan dinlerin başarabileceğinin ötesinde bir duruş kazandırır. Bugün dine böyle bir şekil verilmesi en radikal şekliyle İran ve Afganistan gibi bazı İslam ülkelerinde görülür, fakat bunun farklı dereceleri devletlerin kimliklerinin ve ideolojilerinin belli bir dini içerdiği pek çok ülkede görülür. Bu ikincisine; İsrail, Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Zambiya, Sri Lanka, Tayland, Endonezya ve Rusya ve daha etkin şekilleriyle İngiltere, İsveç veya Almanya gibi Avrupa ülkeleri örnek gösterilebilir. İslam, Hıristiyanlık, Musevilik, Hinduizm ya da Budizm olsun bu örneklerin hepsinde dinin örgütsel bir ifadeye sahip olduğuna dikkat edilmelidir. Devlet dini ya da devletin dine sosyal bir form kazandırmak için kullanılması bu anlamda ek bir şeydir. Sadece, bu imkanın Afganistan örneğinde olduğu gibi aşırı kullanıldığı yerlerde dinin politize olmuş ya da devletleşmiş şekli temel form olur. Günümüz Hindistan'ında Hinduizm örneğinde olduğu gibi kurumsallaşmış dinin zayıf ya da muhalefete açık olduğu yerlerde devlet aygıtının genel anlamda ya da belirsiz bir şekilde kullanılması dinin farklılaşması konusunda, dine genel sembolik bir kabul kazandırma dışında bir katkıda bulunmaz.

Bunun tabii ki bir de devletin dini şekillendirmesi ve dine bağlı olduğu kabul edilen şeyleri kontrol etmesi yönü vardır.

Dünyanın her yerindeki pek çok ülkede dinler ve pratikler bu anlamda bir politik araç haline gelmiştir. Endonezya, Çin ve daha az bir derecede Rusya gibi ülkeler günümüzde din kabul ettikleri şeyleri kısıtlı bir listeye sınırlandırmaktadırlar. Endonezya'da sadece İslam, Protestanlık, Katoliklik, Hinduizm ve Budizm tanınan dinlerdir. Çin'de de bu liste aynıdır sadece Taoçuluk Hinduizm'in bir alt kolu olarak kabul edilir. Rusya'da mevcut yasalara göre sadece belli bir tarihten önce kurumsallaşmış dinler yasal din sayılır. Başka birçok ülkede nelerin din sayılacağı açıkça sınırlandırılmamış olsa da; Japonya, Arjantin, Fransa gibi ülkelerde yeni ve marjinal dinlerle ilgili anlaşmazlıklar yaşanmakta ve mevcut durum dünya dinleri sayılan yaygın dinleri ya da o ülkede uzun bir geçmişe sahip dinleri kayırmaktadır.

3. Sosyal Hareket Dini

Dine şekil vermenin bir başka yolu olarak sosyal hareketlere gelince, analizler bunun dinlere ayrı muamelede bulunmayı sağlayan, en azından yeterince bağımsız bir yol olduğunu gösterir. Bir sosyal hareketi neyin oluşturduğu meselesi oldukça tartışmalı bir konudur. Konumuzun kapsamı çerçevesinde belli ortak özelliklerin tanımlanması konunun sınırlanması açısından faydalı olacaktır. Kelimeden anlaşıldığı gibi sosyal hareketler hareket ederler; mevcut toplumsal düzende değişiklikler meydana getirmek ve yeni toplumsal düzenler oluşturmak için insanların, fikirlerinin ve maddi kaynakların harekete geçirilmesiyle uğraşırlar (Klandermans, 1988; Zald ve McCarthy, 1987; Williams bu kitaptaki 22. bölüm). Günümüzde gözlemlendiği

gibi, sosyal hareketlerin yakın ilişkide oldukları örgütlenmeler vardır; fakat onlar bu oluşumlarla basitçe iç içe değildirler. Örneğin 60'lar sonrası kadın hareketleri ve çevreci hareketleri düşünelim. Her birinin kendileriyle özdeşleşmiş örgütleri olsa da (Amerikan ulusal kadın örgütü ya da Greenpeace gibi) bu hareketlere somut yapısını kazandıran şey, örgütlerin isimlerinden çok protestolar, aykırı yayınlar, toplumsal tartışmalar, lobi faaliyetleri ve diğer sembolik hareketlerdir. Örgütlerdekinden farklı olarak, hareketleri yapılandıran eylemler, onları yineleyen ve daha ileri taşıyan taraftar eylemleri değildir. Dolayısıyla sosyal hareketler açık bir şekil ortaya koymaktan nispeten uzak ve biçimsizdirler, fakat yine de sosyal önemleri ve etkileri açısından gerçektirler. Hareketler örgütlerin aksine, zaman ve mekâna bağlı sembolik ihtimallere ya da belirli zamanlara ve mekânlara, belirli kişilere olduğundan çok daha fazla bağlıdır.

Sosyoloji literatüründe dini hareketler olarak adlandırılan bu tür örneklerin çoğu, özellikle de yeni dini hareketler aslında az önce tanımladığımız anlamda sosyal hareketler değildir. Bunlar daha çok belli bir zamanda ve üye kazanma amacıyla kurulmuş örgütlerdir. Bu anlamda Brahma Kumaris, Siyantoloji Kilisesi, Falun Gong, Birleşik Kilise, Soka Gakai, Hindistan'da, ABD'de, Çin'de, Kore'de ve Japonya'da ortaya çıkan yeni dini örgütlerdir. Bununla birlikte Transandantal Meditasyon, New Age, Neopaganizm (Wikka), Tai Chi ve Qi Gong gibi bu türden sayılabilecek başka dini hareketler de vardır. Bu örneklerin hepsinde bunlarla ilişkilendirilmiş ya da özdeşleşmiş örgütler olsa da katılımın genel özelliği düzensiz, rastlantısal, ortak bir otoritenin kontrolünden uzak ve bireysel olmasıdır. Transandantal

meditasyon örneğinde olduğu gibi bazı hareketlerde son yıllarda hareket zayıflarken daha açık seçik örgütlü bir yapıya yöneliş vardır. Özellikle Batı neopaganizmi örneğindeki gibi hareketin fikri yapısı, kendilerine göre bireysel bir dini otorite olan inanışlarının gayri meşru bir şekilde birleştirilmesi olarak saydıkları örgütlenmeye karşıdır. Dolayısıyla bu tür yeni paganlar festivaller ya da yıllık kutlamalar gibi olaylar için toplansalar da yerleşik bir örgütün resmi bürolarına sahip olmak bir tarafa çok az üyelik kuralları vardır. Dinin bu sosyal formunun görece farklılığının bir başka göstergesi de; bu hareketlerin büyük birleşimlerden, örgütlenmeden, devlet ve diğer sosyal kurumlar tarafından bir din olarak tanınmadan kaçınırsalar da kendilerini bu yönlerden birine girmek için büyük bir baskı altında hissetmeleridir. Neopaganlarda olduğu gibi bazı durumlarda bu tür bir birleşme ve tanınmanın birincil nedeni din özgürlüğü olabilir. Transandantal meditasyonda olduğu gibi başka durumlarda ise bir hareketin dinamizmini ve sürekli hareketliliğini sağlamanın zorluğu örgütsel düzenlilik ve konsantrasyonu takip edilecek cazip bir yol haline getirebilir.

4. Cemaatçi/Bireyci Din

Son biçim olan cemaatçi/bireyci din konusu kısaca ele alınabilir. Çünkü belirtildiği gibi bu kurumsallaşmış din ve dinsel olan fakat gözlemcilerin analitik değerlendirmeleri dışında bir din şeklini almamış yapı arasındaki sınırı gösterir. Eski zamanlarda çoğu toplumda olduğu gibi bugün dünyanın birçok yerinde, din adını verdiğimiz olgu yerel olarak hatta bölgesel olarak uygulanmaktadır, fakat bu daha büyük bir bütünün ya da din adı

verilen açıkça farklılaşmış bir faaliyetin parçası olan güçlü bir inanç ve uygulamalar sistemi şeklinde değildir. Hindistan, Çin ya da Afrika'nın bazı bölgelerinde görülen yerel dini uygulamalar, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan yerli halkların yaşamlarının dini boyutları ya da Bellah ve meslektaşlarının (Bellah ve Diğerleri, 1985) sheilaism adını verdikleri, bireylerin mizaçlarına bağlı uygulamalar ve dinlerden birisine dahil edilmemiş bütün bir kültürel uygulamalar sistemi bunun güncel örnekleridir. Sonuncu söylediğimize örnek Batı'da görülen halloween, paskalya gibi dini bayramların seküler (dindışı) kutlamalarıdır. Bu kutsal günlerin hepsi bir bakıma dinseldir ve rastgele bir gözlemle din gibi algılanırlar. Fakat bunların hiçbirisi tutarlı bir tarzda din ve ibadet kategorisine girmezler. Çünkü bunun içindekiler onun bir din olarak algılanmasını amaçlamazlar; buna karşı da değil-lerdir ya da hiçbir tanınmış din bunları sahiplenmez. Aslında bu ifadeler sadece diğer biçimlerle ilişkilendirildiklerinde din gibi görünürler. Bu tür davranışlar için model teşkil eden sadece biçime bürünmüş dinlerdir. Bu yüzden ibadetlerle benzerlik gösteren sosyal faaliyetler din gibi anlaşılabilir ya da din muamelesi görebilir. Bir kategori olarak din bu geniş kapasiteyi kendisi kazanmıştır. Buradan birçok sosyolog ve diğer araştırmacıların sorduğu şu soru ortaya çıkar: Din olarak tanımlanan bütün bu şeylerin ortak tanımlayıcı karakteristikleri var mıdır?

Bu bölümde sunulan araştırmanın özünde neyin din sayılacağını belirleyen bunlardan çıkarılmış karakteristik özellikler değil, dinlerin kendisi olduğudur (Beyer 2001). Genel bir gözlem olarak dini meydana getiren ve şu veya bu tavırlardan oluşan bu biçimlerin deney-üstü, aşkın bir boyutu vardır. Dini

perspektiften bunlar dinlerin belirleyici unsurlarıdır ve yaşamın deneysel, materyal, sıradan ya da içkin boyutlarıyla açıkça tezat içindedirler. Ayrıca din kategorisi altında toplanan bütün bu şeylerin ritüelleri, bu aşkın boyutta iletişimi sağlayan teknikleri ve uygulamaları vardır. Bu aşkın boyutu anlamak ve bu boyuta ulaşmak için dinler arasında sonsuz derecede çeşitli metotlar vardır ve bunların bazıları dinden sayılmayan hareketlerle açık benzerlikler gösterirler. Bu biçimsel ortaklık din ve dindışı arasındaki sınırı belirlemek için yeterli olmaz. Bu önemli aşamada bu bölümde tartışma konusu yapılan tezatlara ve biçimler çok daha belirleyicidir.

Küresel Toplumda Dinlerin Sorgulanması

Günümüz dünyasında dinler ve ibadetlerin aldığı çok çeşitli biçimler ve bu formasyonun ayrılmaz parçaları olan itirazlar ışığında dine ilişkin araştırma ve gözlemlerin bir tür ittifaka yönelmesi bir tarafa genel olarak ortak bir görüş bile bildirmekten uzaktır. Modern din sınıflandırması tarihsel olarak bakıldığında yakın geçmişli bir sosyal yapıdır. Dolayısıyla dini olduğu gibi anlamaya yönelik çabalar bu yapının anlam kazandığı tarihsel ve sosyal bağlamı göz önünde bulundurmadığı takdirde başarılı olması neredeyse imkansızdır. Günümüz küresel toplumunda din basitçe araştırmacı gözleri bekleyen sınırları çizilmiş, apaçık bir biçim değildir. O daha çok önemli ve biraz rastgele bir tartışma konusu (Bourdieu ve Wacquant, 1992) ya da tamamen içinde işlediği toplumsal bağlam içinde biçim ve anlam kazanan farklılaşmış bir sosyal sistemdir (Luhmann, 2000). Bu anlatılanlar ışığında günümüzde dinin konumunu iyi anla-

mak açısından önemli bir soru “din nedir?” ya da “din neye yarar?” (kalıcı olana karşılık fonksiyonel olan tartışması) sorusundan çok “dinler ve ibadetler ne olmaktadır?” sorusudur. Dinmiş gibi algılanan her şeyin aslında din sayılmadığını söylemiştik. Günümüz koşulları hangi dinleri kayırmaktadır? Bu bölüm bu sorunun değerlendirilmesiyle kapanacaktır.

Bu soruyu cevaplamak için din ve din dışı ile din ve bir başka din arasındaki köklü farklılıklara yeniden dönmek gerekir. Bu bakış açısıyla küresel toplumda nereye yöneldiğimizi üç mantıklı ihtimalden birisi açıklar. Uç noktalarda, bir kategori olarak din, muhtemelen ya analitik bir kategori olduğu ya da Thomas Luckman’ın terimiyle söylersek görünmez olduğu bir konuma meylederek önceden sahip olduğu gerçek biçimini kaybeder. Eşit derecede uç nokta, bütün dinler tek bir din halinde eriyerek tıpkı günümüzde küresel bir ekonominin olduğu gibi küresel bir dine dönüşeceklerdir. Bugüne kadarki deneysel eğilimle bakarsak bu her iki ihtimal her açıdan son derece mümkün ile imkansız arasında bir yerde görülür. Az önce incelediğimiz gibi farklı dini biçimler ilerleme göstermeseler de 60’lı yılların sekülerleşme perspektifine göre kesinlikle gerilemekte de değildirler. (Wilson, 1969; Berger, 1967; Luckmann, 1967). Diğer taraftan şu anda dünyada gördüğümüz çok farklı dinlerden hiçbirisi küresel bir dinde birleşme yönelimi içinde değildir. Ve günümüzde biçimlenmiş dinlerden hiçbirisi tüm diğerlerini kendi içinde eritebilecek maddi imkanlara sahip de değildir. Bu birçok ateşli Hıristiyan, Müslüman, Budist ve diğer misyonerlik ilkesine sahip dinlerin mensuplarının dindarca duaları olabilir, fakat bu yönde bir gelişmeyi işaret eden pek az delil vardır.

Uç noktadaki ihtimalleri bir tarafa bırakırsak geriye sadece şu anda şahit olduğumuz karmaşık ve belirsiz durumun devamı kalır: kategori olarak sınırlarının hem içindekiler hem de dışarıdakiler tarafından her zaman tartışılmakta olduğu ve din olarak sayılabilecek birçok sosyal hareketin bu dinlerden herhangi birinin içine dahil olmaktan kaçtığı bir bağlamda biçimlenmiş ve tanımlanmış çok sayıda din. Eğer bu ihtimalin dinin öngörülebilir gelecekteki kaderi olduğunu kabul edersek, öne çıkan soru; günümüz koşullarının hangi dinleri kayırdığı ve ne tür daha geniş sosyal etki bekledikleridir.

Günümüzdeki dini grupların bir şekilde nasıl rastgele ve tesadüfen biçimlendikleri ve tanımlandıkları anlatılmıştı. Bu sorunun cevaplarından birisi günümüz küresel toplumunun kimliği en yaygın olarak kabul edilen ve en ayrıntılı dinleri kayırmaktadır: bunlar öncelikle dünya dinleri denilen Hıristiyanlık, İslam, Budizm, Hinduizm; daha sonra Sihizm, Musevilik ve Caynizm dinleridir. Bunlar tabii ki resmi olarak ve devlet anayasalarında, hukukta ve hükümet politikalarında en yaygın biçimde tanınan ve kabul edilenlerdir. Bunlar resmi dinler arası diyalogun ve bir süre önce yapılan "Dünya Dinleri Kongresi"nin başrol oyuncularındır. Çoğu, dini liderleri ve mensupları açısından son derece örgütlü ve kendi kendini tanımlar durumdadır. Bunların yüksek düzeydeki popülerlikleri, onları, aynı zamanda yukarıda bahsettiğimiz anlamda devlet dinleri olma konusunda en şanslı konuma getirir.

Bu nispeten küçük grubun yanı sıra yirminci yüzyılın sonlarında dünya, içlerinde çeşitli derecelerde organize olmuş ve dışarıdakiler tarafından tanınmış yapılarıyla birçok dinin yükselişine şahit oldu. Bunlara örnek olarak Zerdüştlük, umbanda, daoizm,

vudu, şintoizm, mormonlar, bahailer, cao dai, yoruba, santeria, condoble, rasta ferian ve daha birçoğu sayılabilir. Ve son olarak birçoğu yeni yükselirken bir kısmı kaybolup giden bir kısmı ise devlet dini statüsüne kadar yükselebilen dinlerin çeşitliliği araştırmacıları hayran bırakır. Tüm bu anlatılanlardan sonra dinlerin en etkin sosyal kategorilerden birisi olarak kalmaya devam edeceğini kestirmek zor değildir. Geriye son bir soru kalıyor: dinler ne kadar güçlüdürler ve ne kadar daha güçlenebilirler?

Dinin politikleşme yoğunluğu, özellikle de dünyanın her yerindeki dini politik formundaki hareketler bu sorunun cevabının ne olabileceği konusunda işaretler vermektedir. Latin Amerika'da liberal teolojik hareketlerden ABD'deki Hıristiyan sağa ve Japonya'da Soka Gakai'den Hindistan'da Hindu milliyetçisi hareketlere kadar bu hareketlerin temel mantığı belli bir ülkede hatta bütün dünyada dini yöneliş ve algılayışın kolektif olarak bağlayıcı kararların ve normların temelini oluşturmasıdır. Başka bir deyişle, dini özellikler de belirli bir dini gönüllü taraftarlarının bireysel eğilimleri olmaktan çıkıp toplumsal ve zorunlu ilişkiler haline getirme çabası içindedirler (Beyer, 1994). Bu tür çabalar dinlerin mutlak ve aşkın bir gerçekliğin temelini, insan varlığının en somut ve hakiki kurumlarını oluşturma iddiası ile paraleldir. Dini politik hareketlerin çok fazla oluşu dinlerin böylesine yaygın bir kolektif etki göstermesinin sorunlu yönünü gösterir. Bir başka ifadeyle, bu süreç, genellikle bir dinin sadece taraftarları arasında doğrudan canlandırılması şeklinde olmaz. Aslında bu eğilim en güçlü din dışı sosyal alanların sekülerleşmesi ve dinlerin kurumsallaşmış çoğullaşmasıyla birleştiğinde şaşırtıcı olmaz.

KÜRESELLEŞME, ULUS-DEVLET VE DİN

Bu araştırmanın merkezini oluşturan farklılıklar anlamında din ve diğer dinler ile din ve din dışı arasında ortaya konulan farklar, dinleri insanların çeşitli dinlere mensup olabileceği ya da hiçbir dine mensup olmayacağı bir alanda sınırlar. Genel olarak söylesek durum; millet ya da kùltür gibi diğer ana ortak küresel kategorilerle benzerlik gösterir. Millet, tipik olarak devletle özdeşleştirilir ve devletin diğer hepsinden farklı olan kimliğini oluşturur. Kùltür milletle birlikte gündemde olan dini politik hareketlerle ilişkilendirilen tartışmalı bir kavramdır. Buna göre dinlerin politikleşmesi zaman zaman kesintiye uğrasa da dinin özelleşmesine karşı sıkça görùlen bir yanıtıtır. Belli dinlerin büyük oranda politikleşmesinin sonucu olarak daha da güçleneceklerini öngörmek yanlış olmaz. Fakat dinlerin sürekliliği ve yenilerinin ortaya çıkması da devam eden bir eğilimdir. Görünüőe göre belirsizlik dinlerin modern küresel kategorideki sosyal biçimlerinde değişmez bir nitelik olarak varlığını sürdürmeye devam edecektir.